

Türk Yurdu Dergisinde Irak Türkleri ile İlgili Yayınlanan Makalelerin Genel Bir Değerlendirmesi (1912-1930)

An Overview of the Articles Relating With Iraq Turks Published In Türk Yurdu Journal (1912 - 1930)

Taner BİLGİN*

Özet

Irak Türkleri özelde de Kerkük, Türk aydınları içerisinde önemli bir yere sahiptir. Özellikle cumhuriyet dönemiyle birlikte kaybettiğimiz topraklara duyulan özlemin adı olmuştur Kerkük. Bu çalışmamızda Türk Yurdu dergisinde 1912-1930 yılları arasında yayınlanan yazılar üzerinden, Irak Türklerine ve Türkmen coğrafyasına nasıl bir bakış açısının olduğu ortaya konulmaya çalışılacaktır. Türkmenlerin 100 yıl önce ki sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel yapıları, Irak'ta ki Türk varlığının tarihsel kökenleri, eğitim durumları, dil, örf ve adet gibi sosyolojik olguların tarihsel süreci hakkında bilgi verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Irak Türkleri, Kerkük, Erbil, Telafer, Musul

Abstract

Iraq Turks, in particular Kirkuk has a significant place among the Turkish intellectuals. Kirkuk, especially became the name of longing for the lands we lost along with the Republic Period. In this study it will be tried to put forward the point of view to Iraq Turks and Turkmen geography through the articles published between 1912 - 1930 in the Journal of Turk Yurdu. The information about the socio - economic and socio - cultural structures of the Turkmen 100 years ago, the historical roots of the existence of the Turkish presence in Iraq, process of

---

* Doç. Dr. Öğretim Üyesi: Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, taner.bilgin@bilecik.edu.tr

sociological phenomena such as educational status, language, customs and tradition will be given.

Key words: Iraq Turks, Kirkuk, Erbil, Telafer, Mosul

Çalışmamıza kaynak teşkil eden ilk makale Haşim Nihad Erbil'in 1912-1913 yıllarında Türk Yurdu dergisinde tefrika halinde yayınladığı yazıları olacaktır.¹ Erbil bu yazılarında Irak'a yapmış olduğu bir seyahatinde ki gözlemlerini aktarmıştır. Erbil Irak'taki Türk varlığı ile ilk karşılaşmasını² şöyle aktarmaktadır:

Uzun bir yolculuktan sonra dinlenmek için uygun bir yer bulup dinlenmeye başlamıştık ki bir takım atlılar yanımıza geldi uyanırlar uyanı, Arapça konuştular. Bu ıssız gecenin meçhul yolcuları bizden su istiyorlar, tütin istiyorlardı. Konuşmaların gürlütüsünden en sonra uyanmış bir yoldaşımız, ihtimal uyku sersemliğiyle kendi kendine söyler gibi Türkçe bağırdı: Bu adamlar gece vakti bizden ne istiyorlar? İşte o zaman, dünyanın en ulvi ve azametine doymulmaz bir bailesini yaşadım: Onlardan birisi atını bize doğru sürdü ve Türkçe olarak: Ağa dedi, bizde Türk'üz! Erbil yaşadığı bu olay karşısında duyduğu şaşkınlığı ve mutluluğu şu sözlerle ifade etmektedir: Irak'ın Musul'a yakın bir köşesinde, bu Arap kıyafeti içerisinde onların bize Türklüğünü haykırması, gecenin karanlıklarından fıskıran göz kamaştırıcı bir ışık dalgasıyla ruhuma çarptı. Böyle insanın içine sığmayan büyük, taşkın sevinçlerin verdiği bedii baygınlığa uğradım.³

Bu karşılaşma neticesinde yarı sevinç yarı şaşkınlık yaşayan Erbil, Irak'ta ki Türk varlığıyla ilgili daha önceden yeterli malumat sahibi olamamanın verdiği kızgınlık ve üzüntüyü şu şekilde dile getirmektedir: *Zavallı bizler!... Edirnekapısının açıldığı İstanbul surunu, Çin seddini görmeye gitmek derecesine harikulade bir seyahat sayarız. Bütün dünya sandığımız İstanbul'a öyle kapanmışız ki öz ırkdaşlarımızdan bile haberimiz olmuyor.* Erbil seyahatinin ilerleyen günlerinde

¹ Haşim Nahid Erbil, Irak Türkleri (I-VII), Türk Yurdu Dergisi, C:9, nr. 3-9, 8 Teşrin-i Evvel 1331, 31 Kanun-ı Evvel 1331, s. 2785-2788; 2800-2804; 2817-2822; 2830-2834; 2844-2848; 2858-2864; 2874-2878.

² Haşim Nahid Erbil, Erbil doğumlu olup okuyucuların dikkatini celp etmek için "ilk kez karşılaşma" ifadesini kullanmıştır.

³ Erbil, s.2785

yapmış olduğu gözlemlerden yola çıkarak Türkmenlerin yoğun olarak yaşadığı, Türkmeneli bölgesi olarak ifade edilen coğrafyanın sınırlarını da şu şekilde çiziyor: *İlk önce size Irak Türklerinin bulunduğu yerleri göstermeliyim: Bilirsiniz ki İstanbul'dan Bağdat'a kadar uzayan bir "posta yolu" var. Şimdi haritayı alıp – Dicle'nin sol sahilinden geçen bu yolu takip etmek üzere- Musul'dan Bağdat'a kadar bir çizgi çekiniz. İşte bu çizginin uzadığı yerlerde, yani posta yolunun uğrağında bulunan nahiyeye, kaza, sancak merkezli abalisi hep Türk'tür. Erbil, coğrafi sınırlarını çizdiği bölgede yaşayan Türkmen nüfusun tarihsel kökenleriyle ilgili ise şunları söylemektedir: Sayıları yüzbinlere çıkan bu Türkler ne zaman Irak'a gelmişlerdir? Buldukları kasabaların, şehirlerin taşına toprağına, ticaretine ve bütün servetine hakim, Irak'ın şu parçasına bütün manasıyla hakim bunlar, zannederim, Osmanlı Türklerinden daha evvel buraya gelip yerleşmişlerdir.⁴*

Erbil, seyahati esnasında yapmış olduğu gözlemler içerisinde dil mevzuuna özel bir parantez açmıştır ve Erbil Türkçesiyle İstanbul Türkçesi arasındaki benzerliğe dikkat çekmektedir: *Lehçe ana lisanın değişen çehresi, şubesi olduğuna göre Erbil Türkçesinin yazı lehçesi itibarıyla İstanbul'unkinden farkı yoktur. Konuşma tarzına gelince; bunu da fiillerin tasnif ve tekellüm tarzı, isimler, sıfatlar, edatlar bir de cümle teşkili noktalarından ayırt etmek icap eder. Yazar Türkmenlerin dillerine sahip çıktıklarını, yaşayan bir dil canlılığının olduğunu bunun söze, musikiye ve şiire yansıdığını ifade etmektedir: Gariptir ki bazı asil Türkçe kelimeler buralarda daha canlı yaşıyor. Mesela "yimek" fiili buranın lisanında mevcut olmakta beraber, bizim yenecek şeylere verdiğimiz "yimek" ismi yerine burada "aş" kullanılıyor.⁵*

Dil ve musikide ki canlılığı lisanın ve vicdanın canlılığı olarak müşahade eden Erbil bu durumu Türkmen dilinin teşekkülünü ve ahengini veren bazı şarkıları yazmak suretiyle izah etmiştir: *"hoyrat" denilen gazeller vardır ki bu dörtlükler hala bütün asaletiyle yaşayan bir Türk vicdanının varlığını gösterir; Namerde merd/ Kim diyer, namerde merd/ Onda kıyamet kopar/ Baş eğer namerde merd. Erbil'e göre asırlarca dilden dile dolaşan bu hoyratlar, Irakta*

---

⁴ Erbil, s.2786

⁵ Erbil, s.2819

Türkmenlerin kendi lisansı, düşüncesi ve duygularıyla var olmalarını sağlamıştır.⁶

Erbil, Irak'ın sahip olduğu en temel doğal zenginliklerin su, petrol ve toprak olduğunu ifade etmektedir. Suyun ve toprağın iyi kullanılması halinde Erbil civarındaki mahsullerin bire yüz, bire altmış verecek kadar toprağın bereketli olduğunu söylemektedir. Petrolün ise Amerika'nın kontrolüne geçmesine mani olunması gerektiğini, bunu gerçekleştirecek yegâne ülkenin Türkiye olduğunu anlatmaktadır. Erbil, Türkiye'nin bu bölgedeki petrol madenlerini işletmesi halinde dünyanın önemli ekonomik güçlerinden biri olacağını ve bunun gerçekleşmesi içinde “*Türk yurdunda bulunan bu servetin yine Türklere kalması*” gerektiğini belirtmekte ve herkesi bu amaç uğrunda mücadele etmeye davet etmektedir.⁷

Bu çalışma kapsamında ele alacağımız ikinci yazı, yazarı belli olmayan “*Irak Türklerine Dair Umumi Malûmat*” isimli makale olacaktır.⁸ Yazar Irak Türklerinin varlığını çok eski zamanlara dayandırarak Irak coğrafyasının kadim bir Türk yurdu olduğunu öne sürmektedir: *Irak tarihi bizî inkâr kabul etmeyecek surette Irak'ın en eski devirlerinden beri Türk vatani olduğu neticesine isal eder. Tarihin ilk devirlerinde Irak'ta yaşamış olan Mitani'ler orta Asya'dan Hicret etmiş olan Türklerdir. Yazar ortaya koyduğu bu tezi destekleyici bir takım bulguları okuyucunun dikkatine sunmaktadır: Irak öteden beri Türk vatani olmuş mamur bir kıt'a idi. Bu elde ilk defa medeniyet kuran Samerilerin Altay sülalesinden Samur hanın hanedanı oldukları Türk silsilenamelerinde adlarıyla sanlarıyla yazılıdır. Anadolu'da medeniyet kuran Hititler ile Huzistan'da hükümet eden Neptiler Samerilerin ırkan ablâfıdır. Bıraktıkları eski medeniyet eserlerine göre bunların Turan ırkından oldukları bir çok Arap müellifi de ziker ve ispat etmişlerdir.*⁹

Erbil'in bizlere aktardığı Türkmen coğrafyasının sınırlarını ve Türkmenlerin yoğun olarak yaşadığı şehir ve kasabaları, bu yazımızda bizlere aktarmaktadır: *Türkler bugün Musul – Sencar yolu üzerinde vaki Telafîr'den*

⁶ Erbil, s.2822

⁷ Erbil, 2876-2879

⁸ Irak Türklerine Dair Umumi Malûmat, *Türk Yurdu Dergisi*, 17. Cilt, S.23-33

⁹ Irak Türklerine Dair Umumi Malûmat, s.23

– *münhasıran bir Türk kasabası – başlayan Musul, Erbil, Altinköprü, Kerkük Selâhiye'den geçerek Bağdat yakınında kâin Mendelikasabasında nihayet bulan geniş sahada sakindirler.*¹⁰Yazar, Irak Türklerinin yoğun olarak yaşadığı Telafer, Erbil ve Kerkük gibi merkezlerin eğitim durumları, yer altı zenginlikleri, nüfus yapısı ve bir takım sosyolojik durumu betimleyen bir takım bilgiler vermektedir.

Bizimde ilk ele alacağımız Türkmen yerleşim yeri Telafer olacaktır. Telafer Musul- Sencar yolu üzerinde Musul'dan 70 kilometre uzakta bulunan bir Türk kasabasıdır ve buraya iki yüz sene önce Anadolu'dan geldikleri düşünülmektedir. Kasa merkezi olan bu kasabaya bağlı yirmi köy mevcuttur. Köylerle birlikte Telafer'in nüfusu 16.000'dir. Telafer Türkleri genellikle ziraat ile geçinirler. Bu bölgede incir ve nar bahçeleri çoktur. Telafer Türklerinin emlak ve araziden başka elli bin kadar koyun ve keçi, iki binden fazla esterleri, sekiz yüze yakın at ve kısrakları vardır.

Telafer'in Avkenni köyünde bir petrol madeni varsa da henüz işletilmemektedir. Telafer mıntokasında belli başlı nehir yoktur. Yalnız dört değirmeni işletmeye yetecek kadar bir memba suyu vardır. Kışın bu memba suyu artar. Bütün bağları sulamaya kâfi geldikten sonra on bin dönüm araziye daha sular. Yazar,Telafer'in inanç yapısına dair de bir takım bilgiler vermektedir; *bugün on iki aşiretten mürekekep olan Türk ahalinin büyük bir kısmı kızılbaşdır. Kaza merkezinde ki dokuz mahallenin yalnız ikisi Sünni'dir. Örf ve adet hep Türk örfleridir. Komşu Arap ve Kürt köylerinden kız alıp verirler*¹¹.

İkinci Türkmen yerleşim yeri olan Erbil ile ilgilide yazar, Telafer ve Kerkük kadar olmasa bile Erbil'in genel ahvali ile ilgili bilgiler aktarmaktadır: *Osmanlı devletinin son zamanlarında bütün şekil ve ruhuyla Türkleşmeye başlayan Erbil şebri de büyük mubarebenin neticesinde diğerleri gibi ana vatandan ayrıldı. Memlekete hakim olan ecnebi siyasetinin teşvik ve yardımıyla hareket eden Kürt unsuru Kerkük'te Türkler karşısında ricata mecbur kaldığı halde Erbil'de maalesef hakim bir vaziyete geçti. Bugün Erbil'de bütün mekteplerde tedarisat kürt lisani ile verilmektedir.Fakat şunu*

---

¹⁰ Irak Türklerine Dair Umumi Malûmat, s.26

¹¹ Irak Türklerine Dair Umumi Malûmat, s.26

*kayıtmek lazım gelir ki Bağdat'a gelen Erbilli Türk talebe içinde çok kuvvetli bir milliyet hissini mevcudiyetine şabit oldum.*¹²

Yazar son olarak Kerkük ile ilgilide bazı bilgiler vermiştir. Kerkük, bugün olduğu gibi tarihsel süreç içerisinde Irak Türklüğünün en büyük merkezi olmuştur.Kerkük çok eski bir şehirdir. 35000 kadar tahmin edilen nüfusunun büyük bir kısmı ziraat ve hayvancılık yaparak geçinmektedir. Vaktiyle Irak memurlarının hemen hepsi Kerküklülerden oluşmaktaydı. Kerküklüler zekâ ve kabiliyetleriyle devlet işlerinde büyük bir liyakat ve ehliyet göstermişlerdir. Ana vatandan ayrılmasından sonra şehir iktisaden çok gerilemiştir. Vaktiyle, Kerkük'te yaşayan Türkmenlerin elinde bulunan birçok meslek ve iş Ermeni ve Nasturi muhacirlerin eline geçmiş ve şehir de büyük bir buhran baş göstermiştir. Eskiden beri refah içerisinde yaşamaya alışkın olan Kerkük Türkleri bugün sıkıntı içerisinde. İçlerinde hatırı sayılır bir servete sahip olan kimseler çok azdır.¹³

Yazar, farklı başlıklar altında Kerkük'ün nehir ve suları, iklimi, toprağının yapısı, madenleri, tarihsel kökeni, din ve mezhep yapısı, şiir ve edebiyatı hakkında da bilgiler vermektedir: *Kerkük'te yaz kış akan büyük nehir yoktur. Yazın suların alığı ziraat yapılmasına mani olmaktadır... Irak'ın sair mahallelerine göre Kerkük mntıkası çok mutedil bir iklime maliktir.Yazın hava sıcaklığı 38 santigrada çıkar, kışın ise 10 dan aşağı düşmez. Mabsulün bollu yağmurların muntazam yağmasına bağlıdır. Aksi taktirde yağmurlar yağmazsa köylü çok büyük felakete uğrar... Kerkük mntıkasının toprak jeoloji teşekkül at itibariyle iç kısımdan oluşur; kireçli, killi, volkanik toprak... Kerkük şehrine çok yakın Babagürgür adlı bir mahalle petrol madeni bulunduğu öteden beri malumdu. Sultan Hamit zamanında buralara bir çok defa Alman mühendisleri gönderilmiş ve serveti madeniye hakkında mufassal raporlar verdirilmiştir.*¹⁴

Şehir Kasaba ve Köy Nüfus Miktarı

Yer Adı	Nüfus Miktarı	Yer adı	Nüfus miktarı
---------	---------------	---------	---------------

¹² Irak Türklerine Dair Umumi Malûmat, s.27

¹³ Irak Türklerine Dair Umumi Malûmat, s.28

¹⁴ Irak Türklerine Dair Umumi Malûmat, s.28-30.

Teklikon	6000	Beni Yusuf (Ninova)	5700
Karakoyun Aşiretine Mensup Köyler	6800	Erbil	32000
Altun Köprü	5000	Kerkük	58000
Kerkük Civarındaki Köyler	6000	Dakok	4000
Dakok Civarındaki Köyler	5500	Tuzhurmatu	7500
Salahiye	35000	Bayat Aşiretine Bağlı Köyler	87000
Salahiye Civarındaki Köyler	5800	Kara Tepe	3500
Vali Abbas	400	Hanekin	28000
Mendeli	15000	Şhriban	7500
Kızlarbat	5000	Pedre	7500
Horasan	2500		

Nüfus miktarı tahminen üç yüz bine yakın olan bu Türkler Dicle nehri boyunca uzanan İstanbul-Bağdat yolu üzerine yayılmıştır. Bu yolun

nihayet bulduğu Bağdat şehrinin içinde Türk hâkimi başlı başına bir mahalle teşkil eder ki bunun ismi “Karakol” dur. Bu mahallede bulunan Türkler Arap nüfusunun yoğunluğu ve Arap muhitinin nüfuzu içinde kıyafetleri Arap’inkine benzemiş ise de yine Türkçe lisanlarını muhafaza etmektedirler.

Bir diğer makale ise Haşim Tahir tarafından “Irak Türkleri” başlığıyla kaleme alınmış ve tefrika halinde dergide yayınlanmıştır. Bu makalede de Irak coğrafyası ile ilgili ayrıntılı bilgiler bulmak mümkündür. Haşim Tahir, makalenin başında Irak coğrafyasını Osmanlı İmparatorluğunun hâkimiyeti altında bulunduğu dönemde Musul, Bağdat ve Basra vilayetlerini ihtiva eden bölgeyi kapsadığını, tabii servetinin ve mahalli ahalisinin zenginliğinin de öteden beri civar hükümdarların ihtirasını celp ettiğini ifade etmektedir. Yazar bu nedenlerden ötürü Irak coğrafyasının, dışardan daimi olarak muhtelif tecavüzlere ve istilalara maruz kaldığını belirtmiştir.

Bunun yanında Irak’ın, kadim bir devlet olan “Asur-Babil” gibi medeniyetlere de ev sahipliği yaptığını, bu medeniyetin meydana gelmesini temin eden amiller arasında da ikliminin güzelliği ve toprağının verimliliğinin etkili olduğunu belirtmektedir. Ancak bu medeniyete ait Ninova şehri ve Semiramis’in muallik bahçesi gibi eserlerden hiç birinin bugün kalmadığı ifade edilmektedir.¹⁵

Coğrafyanın önemine de değinen yazar; *“Musul” şehrinin çok uzaklarından başlayıp cenuba doğru ta Basra körfezine kadar imtidat eden “Dicle” vadisi eğer ma’ruf bir mukayese ile ifade edilmek lazım gelirse? “Nil” vadisinden on defa geniş ve daha zengindir denilebilir. Her nevi hububat ziraasalih olan bu vadinin bazı mahallerinde buğday ve arpa mahsulü bire yüz ve yüz elli derecesindedir. Yine Dicle vadisinde “Hamam Ali” “Şirkat” “Koyer” “Kerkük” “Heyet” “Mendeli” mahallerinde petrol menbaları o kadar fazladır ki bazı noktalarda zift ve nefin yeryüzüne kadar fıskırıp göller teşkil ettiği görülür. Mütebassıslarının tabkikine göre Irak’taki petrol madenlerinin menbaı, Kafkasya’daki petrol menbalarından daha derindedir. Şu surette ki eğer bir gün Kafkasya petrolleri kurursa Irak petrol menbaları daha çok zaman sonra yine devam eder”* demektedir.

¹⁵ Haşim Tahir, “Irak Türkleri” *Türk Yurdu Dergisi*, s,31.

Irak coğrafyasında mahalli ahalinin gösterdiği etnografik manzaranın da pek karışık olduğunu belirten yazar, bunun nedenini; “*bölgenin muhtelif istilalara uğramış olmasının neticesi olarak muhtelif medeniyetlerin ve dinlerin kaynağı haline gelmiş ve artık muhtelif komitelerle meskûn bulunmuştur*” olarak ifade eder.¹⁶

Irak bölgesine Türk ahalinin gelişinin Abbasiler döneminde gerçekleştiğini ifade eden yazar, bu hususta iki faraziye olduğunu belirtmiştir. Birincisine göre Irak Türklerinin, Osmanlı saltanatı zamanında idari ve askeri bir mülhaza ile oralara ikame edilmiş olan Türk aileleri ve Türkleşmiş olan yerli ahalinin inzimamından oluştuğunu, ikincisine göre ise, Asya steplerinden garbe doğru vuku bulan muhaceret sırasında Anadolu’ya Selçuk ve Osmanlı Türklerinin gelip yerleştikleri gibi Irak Türklerinin de Irak’a yerleşmiş olabileceği şeklindedir.¹⁷

Birinci Faraziyeyi de yazar şu şekilde ifade etmiştir: *Türk kasaba ve köylerinin İstanbul-Bağdat ..... kebiri üzerinden bulunmak birinci faraziyeyi meydana getiriyor ve denilir ki Murad-ı Rabi’ Irak kıtasını Anadolu’ya Irak’ı .....bağlamış olmak için aynı9 hat üzerinde Türk muhacirleri ikame etmiştir. Filhakika bu kasaba ve köyler, yol üstünde kâindir. Bununla beraber bu Türk abalının arasında eski Türk askeri teşkilatına dâhil olan “sipahi” ocağına mensup bazı aileler abfadının (elan) mevcut olması ve “sipahi” “Paşa, bayır (Bayar), ikdar (akdar) ”¹⁸ gibi askeri unvanların aile künyesi gibi hala taşınması ilk faraziyeyi teyit edecek delail mahiyetinde ad olunabilir. Ancak, ciddi tetkikine girişince görüliüyor ki aynı hat üzerinde bulunan Türk kasabaları-kadim itibarıyla- Murad-ı Rabi’in saltanat zamanında değil, hatta Osmanlı ve Selçuk Sultanlarının da zamanına takdim eder. Sonra Irak Türklerinin öyle karakteristik evsafı vardır ki bunların Osmanlı ve hatta Selçuk Türklerine bile mensup olmadıklarını ve o sultanların tesisinden evvel Irak’a geldiklerini gösterir. Bunu kısmen ikinci faraziyeyi tetkik sırasında ve kısmen Irak Türklerinin milli evsafını izah ederken göreceğiz.*

İkinci Faraziye de ise şu çıkarımlarda bulunmuştur: *“Türklerin Asya steplerinden şimale, garbe, cenuba muhaceretleri müspet ve tarihi bir hadisedir. Muhaceret,*

¹⁶ Haşim Tahir, “Irak Türkleri” s,32.

¹⁷ Haşim Tahir, “Irak Türkleri Tarih ve Asar-ı Atika” *Türk Yurdu Dergisi*, s.49-50

¹⁸ Bu isimleri taşıyan aileler, Erbil’de mevcuttur.

demirden ağır bir silindirin üstünden geçtiği topraklar üstünde iz bırakması gibi Türk akınları da izlerini ve eserlerini bırakmışlardır. Bununla beraber kadim muhaceret yollarının Nasıl ibda' etmiş olduğunu ilmi bir nazarla izaha çalışmış olan Fransız âlimlerinden "EdmonDomolen" Türk akınlarının hangi yolları takip etmiş olduklarını "Commont la routocree le teygosocial" nam eserinde izah etmiştir. İşte bu vecible Irak Türklerinin İran ve Azerbaycan tarikıyla ve muhtelif zamanlarda Irak'a gelip yerleşmiş oldukları faraziyesi kabul olunabilir; Çünkü bunu teyit eden delail bugün dahi mevcuttur"¹⁹

- A- Musul'un şimal-i garbisinde kain bir nahiyeye merkezi olan "Tal'fer" kasabası abalisi; --ki Arap kıyafetine girmiş olmalarına rağmen asıl lisanları olan Türkçeyi yine konuşurlar ve Türk ahlak ve adetini muhafaza ederler -- kendilerinin "Timurhan" neslinden olduklarını unutmamış ve Türk şuurunu kaybetmemişlerdir.
- B- Büyük Zap ile Dicle nehrinin birleştiği noktada bir düzine Türk köyü mevcuttur. Bunlar kadim bir Türk aşireti olan "Karakoyun"dan olduklarını bilirler ve Türkçe lisanlarını ve milli ananelerini muhafaza ederler.
- C- "Erbil kasabasında inşaatın başlıca malzemesini teşkil eden tuğlaları ameli usuller dairesinde büyük ocaklarda imal etmek mütebassıs olan "Koreciler?" lakabını haiz bir kısım halk var ki bunların asıllarını Acemistan'dan geldiği halk arasında şayidir.
- D- "Salahiye" yahut "Eski Keferi" denilen kasabanın civarında kadim bir Türk aşireti olan "Bayat" lar bugün köylü halinde yaşamaktadırlar.²⁰

Nüfus miktarı tahminen üç yüz bine yakın olan Irak Türklerinin Dicle nehrine mevazi bir surette uzanan İstanbul-Bağdat yolu üzerine yayıldığını belirten yazar, bu yolun nihayet bulduğu Bağdat şehrinin içinde de Türk hâkimiyetini teşkil eden bir mahallenin varlığından bahseder. Bu mahalle için de şu tespitlerde bulunur: "İsmi "Karağöl" (Karakol) dur. Bu mahallede bulunan Türkler, Arap nüfusunun kesafeti ve Arap muhitinin nüfuzu içinde

¹⁹ Haşim Tahir, "Irak Türkleri Tarih ve Asar-ı Atika" s.51.

²⁰ Haşim Tahir, "Irak Türkleri Tarih ve Asar-ı Atika" s.51.

kiyafetleri bazı mertebe-i ahlak ve tabiiyetleri Arabinkine benzemiş ise de yine Türkçe lisanlarını muhafaza etmektedirler.”²¹

Yazar Irak coğrafyasında bulunan Türk varlığını da makalede ispata çalışmıştır. Bunun içinde Lisan ve Edebiyat gibi bazı doneleri örnek göstermiştir.²² Lisan konusunda Irak Türklerinin, aile ocaklarında ve içtimai hayatlarının bütün tezahüratında “Türkçe” konuştuklarını belirttikten sonra, iktisadi zaruretleler şehirlere gelip Türklerle muamelede bulunan Kürt ve Arapların dahi bu lisanı az çok öğrendiklerini belirtir. Bu lisanın şivesinin ise İstanbul, Konya, Ankara Türklerinden ziyade Azerbaycan Türklerinininkine daha yakın olduğu vurgusunu yapar.²³

Yazar Edebiyat konusuna ise tefrikada daha geniş yer vermiştir. Selçuklu ve Osmanlı saltanatı zamanında iki nevi edebiyatın mevcudiyetine değinen yazar, bunların birinin havas edebiyatı olduğunu, diğerinin de halk edebiyatı olduğunu belirttikten sonra, birinci nev’ edebiyatın, Selçukiler zamanında sırf İran edebiyatından etkilendiğini, Osmanlılar zamanında ise hem İran ve hem de Arap edebiyatının tesirleri altında teşkil etmiş ve yalnız münevver tabakaya münhasır kaldığını belirtir. Türk şairleri arasında nüfuzu halk tabakasına kadar inmiş tek yazarın ise Irak Türklerinden olan Fuzuli olduğunu söyler. “Havas şairlerinden yalnız onun böyle bir müstesna talihe mazhar olmasının sebebini de Fuzuli’nin mevzularını şarkın canlı ananelerinden ve hurafelerinden almış olması ve bunları hemşerilerinin şivesiyle terennüm etmiş bulunmasına bağlar.”²⁴

---

²¹ Haşim Tahir, “Irak Türkleri Tarih ve Asar-ı Atika” s.53.

²² Haşim Tahir, “Milliyet Mefhumu” s.54.

²³ Haşim Tahir, “Milliyet Mefhumu” s.55. Mesela (Gitmek) ve (gelmek) fiilleri Irak Türkleri şivesiyle tasrif olunduğu zaman görülür ki fiillerin sonu Anadolu şivesinde olandan farklıdır. Mesela cem’-i mütgam (mudgam) (gittik), (geldik) kelimelerini Irak Türkleri (Gittiğ) (geldiğ) suretinde telaffuz ederler. Adları telaffuz ederken bunları Azeriler gibi biraz yayık söylemekler beraber “yigirmi” kelimesindeki “N” harfını İstanbullular gibi “Y” tarzında değil gitmek mastarındaki “N” gibi telaffuz ederler. “Yıldız” ı “yolduz” “taş” ı “daş” “sıcak”ı “sıcağ” “moruk” u “morog” gibi söylerler. Bununla beraber Irak Türklerinin lisanı İstanbul’unkinden ziyade ecnebi unsurlardan masun?

²⁴ Haşim Tahir, “Irak Türkleri” s.56-84.

Yazar çok dindar olan Irak Türklerinin lisanı üzerinde Süleyman Çelebi'nin "Mevlit" kitabının da büyük bir etkisi olduğu teşhisinde bulunur. Ayrıca yazar Nedim, Baki, Nefi, Veysi gibi şairlerin eserlerinin Irak coğrafyasında oldukça yaygın olduğunu belirttikten sonra: "İstanbul ve diğer Türk merkezleri yabancı milletlerin tesirleri altında eski ananelerini kaybettikleri sıralarda bile Irak Türkleri divanhanelerinde sabah akşam toplanmak itiyatlarını muhafaza suretiyle dillerini korudukları vurgusunu yapar."²⁵

Yazar Irak Türklerinin halk edebiyatı içinde gerek zenginliği ve gerek yüksek bir bedii zevke delaleti itibarıyla bahse değer bulmuş ve tefrikada bu konuya değinmiştir. Irak coğrafyasında kitaplara geçmemiş olan bu halk şiirlerinin çoğunlukla ikişer beyit yani dörder mısradan oluştuğunu ve bölgede bu şiirlerin çok fazla olduğunu ve eğer toplattırılıp bir araya getirilse ciltler teşkil edeceğini" ifade eder.²⁶ Ayrıca bunlarla ilgili de birçok örnek vermiştir:

Su Sesi

Su kükrenmiş su seni

Geçme namert köprüsünden

Koy götürsün su seni

Daldasına

Gün vururmuş daldasına

Namert aslan olursa

Sığınma daldasına

İki kardeş bir aba

Yıkılmıştı bir hana

Felek bir tepme vurdu

---

²⁵ Haşim Tahir, "Irak Türkleri" s.84.

²⁶ Haşim Tahir, "Irak Türkleri" s.85.

Her birimiz bir yana.²⁷

Yazar bu halk şüirlerinin bilhassa âşık ve guraba ait olanlarının çok yüksek olduğunu, bununla birlikte İstanbul'da görülen ve ahlak noktasından hiç de Türk ruhuna uygun gelmeyen yabancı şarkılar karşısında Irak Türklerinin hem ahlaki bir temizliğinin hem de hissi bir inceliğinin olduğunu belirtir.

İndiler çaya bular

Bağzırı aya bular

Matem bu sud gönlüme

Vurdular maye bular.²⁸

Bağa duvar

Çekmişler bağa duvar

Kaşın bağ, gözün bağban

Kirpiğin bağa duvar.²⁹

Bağdat'ın yollarında

Su varmış göllerinde

Bir çift kolbağ(*bilezik*) oldum

---

²⁷ Etrafında azaları toplanmış sakin ve mesut bir aile ocağının bir gün birden kaderin bir cilvesiyle yıkılıp dağılivermesi ve bunun karşısında hissedilen derin heyecanın sükût ve sabır içinde tecellisini hep birden şu dört mısra bize gösteriyor. Bu aynı zamanda bir âlimin kemal ve zevalini de gözümüz önüne getirmektedir.

²⁸ Bu şiir bize Türkün bedii duygularına şekil vermek için tabiiyet (tabiat?) ve eşyadan timsal (simge) alması pekiyi bildiği derecede onun çoban ruhunda faş ediyor. Genç ve zinde bir ruhun çaya inen güzel karşısında birde bire garip bir heyecanla titreyişi beyaz ve durgun bir sut tabakasının yeni bir mahiyetle kaynaşıp köpürmesini ne kadar güzel izah ediyor!.

²⁹ Bu türkü, eşyadan bir minyatür itinası ve yüksek bir terkip kabiliyeti ile sevgili çehresi yapıyor.

Yârimin kollarında.³⁰

Yandı canım

Tutuştı yandı canım

Asıl okun (*okunu*) atmadan

Merend(*kalbur*) döndü canım.³¹

Yüz yerden

Yaralı yüz yerden

Passız yaram sağ olmaz

Tabip gelmeşe yüz yerden.³²

Seher, yad ile meni

Gitme, şad ile meni

Geçtiğin yola kurban

Orada yad ile meni!..³³

Geceler gündüz gimim(*gibi*)

Mum yanar yıldız(*yıldız*)gimim

---

³⁰ Aşık, bize; sevgilinin Bağdat tarafına gittiğini haber verdiği gibi onun geçtiği yollardaki durgun gölleri tasvir ediyor. Bu uzaklara giden sevgili yolcunun kollarında bir bilezik olmak hayali, sanki kollarda sudan suya aksetmektedir.

³¹ Sevgililerin yan bakışını oka benzetmek şarkın eski bir buluşudur. Bu türküde âşık, ok darbelerinin izlerini göstermek için bir timsal ortaya koymakla onu ikmal ediyor.

³² Hasret ve şiddeti, sevgilisiz kalmanın çaresizliği bundan daha kuvvetle söylenemez.

³³ Seher zamanına bir şahsiyet veren âşık, sözünün ahengine öyle acı bir ıstırap katıyor ki kafiyelerin tekrarı, hıçkırıkların ahenktar bir tekrarı gibi insana geliyor.

Her yardıma düştükçe
Men eriremdüz (*tuş*)gimin.³⁴

Yüz aya değer
Hasan'ın yüz aya değer
Ay var bir güne değmez
Gün var yüz aya değer.³⁵

Kara bağdım (baktım)
Sefin de kara bağdım
Bu senin şom talihin
Bu matem kara bahtım.³⁶

Peştamal işle yolla
Başın gümüşle yolla
İçine beş elma koy
Birini dişle yolla.³⁷

---

³⁴ Bu şiirin her bir mısrası bir tablodur. İlk mısra Irak gecelerinin gündüz kadar aydınlık olduğunu haber veriyor. İkinci mısra ise aşığın mumla aydınlatılmış bir odada sevgilisini düşündüğünü anlatıyor. Nihayet son iki mısradaki hasretle vücudunun mum ve tuz gibi erimekte olduğunu söyleyince, bu hayal mahşerinin arasında aşığa artık acıyoruz.

³⁵ Burada his inceliği ve kelime oyunu, muhtelif renkler gibi birbirine karışmaktadır. Bunun zevkini de hissediyoruz.

³⁶ “Sefin” Erbil’e yakın bir dağın ismidir ki şahikası ekseriya karla örtülüdür. Burada kelime sanatı ile âşıkane hüznün tesiri birbirinden daha güzeldir.

³⁷ İstanbul’un taklidi, kozmopolit ve çirkin edebiyatı yanında bu halk şiirlerinin gerek bedii ve gerek ahlaki kıymetleri burada da göze çarpıyor. Adem ile Havva’nın cennetten kovuldukları günden beri elma lisan-ı sevgin bir nimetli olmuştur. Âşık sevgilisinden istediği elmalardan birinin sevgili dişlerle dişlemesi istemesiyle saf, masum arzusunu ima ediyor.

 Dağlar dağımdır benim

Gam ortağımdır benim

Dindirme kan ağlarım

Yaman çağımdır benim³⁸

Yazar coğrafya da söylenegele masallara da değinmiştir. Menşei Hint veya Çin olsun; şark ve Türk âleminde mevcut olan masalların büyük kısmının, bütün Türk muhitinde az çok tadilatla birbirinin aynı olduğuna değinen yazar, bu coğrafyada yaşayan Irak Türklerinin anlatılarının da diğer Türklerden farklı bir manzara göstermediğini ifade etmektedir. Resim ve heykeltıraşlık konusunda ise İslam dinince sakıncalı olduğu düşüncesiyle bütün Türk coğrafyalarında olduğu gibi Irak'ta da itibar görmediği ancak bazı şekli ve şiiri sanatların resim ve heykeltıraşlığa ait olanların maddesi olan mimarlık, oymacılık, vs'nin Irak Türklerinde de mevcut olduğu bilgisi verilmiştir.³⁹ İstanbul'daki ki gibi yüksek mimari eserler coğrafyada olmamasına rağmen camilerin, medreselerin, kışlaların selamlıkların ve hanelerin mimarı üsluplarından hanelerin döşeme ve tezyinatına kadar her şeyde mahalli hususiyetlerin varlığına dikkat çekilmiştir. Yine İstanbul ve Bursa'daki gibi ipek ve sırma ile müzeyyen ve kıymettar el işlerinin Irak coğrafyasında da var olduğu belirtilmiştir.⁴⁰

Edebiyata dair konular arasında olan Mahalli Tiyatronun Irak coğrafyasında olmadığını görmekteyiz. Ancak bunun yanında Musikinın Türkler arasında etkin bir şekilde kullanıldığını söyleyebiliriz. Özellikle saz, santur,

---

Peştamallar bir nev' başörtüsü gibi kullanılır ki bunların ipeklisi ve sırmalı da var; Âşık bunların bir gümüş işlemlerini istiyor. Bütün bu arzuları serdeden şiirin "işle, gümüşle, dişle" kafiyeleri kuş civıtlarını ve süslerini aktıran bir musiki ibda' etmektedir. Aşığın gam ve ...ifadesi bazen bu halk şiirlerinde ulvi bir ahenk alır.

³⁸ Âşık, büyük hasretini büyük dağlarda gezdiriyor. Nazlım edişinde bile arslan kükremesine benzeyen bir muhabbet (mehabet?) var. Mısrası levhalar ve biri birine çarpan yatağanlar gibi hayalimizde aks-ı sadalar yapıyor. Haşim Tahir, "Irak Türkleri" s.85-89.

³⁹ Haşim Tahir, "Irak Türkleri" s.91.

⁴⁰ Haşim Tahir, "Irak Türkleri" s.92.

keman, kanun, tef, davul, zurna gibi musiki aletler ile şarkılar ve gazeller Irak Türkleri tarafından icra edilmektedir.

Ahlak konusuna da değinen yazar Irak Türklerinin “mizaç” itibarıyla fazla hassas olduğu için ahlak tezahürlerinin de sert ve haşin olduğundan bahseder. Ayrıca Irak Türkünü; “özü sözü birdir ve Anadolu’nun halim ve sükûnuna mukabil, Irak Türkünün İslami ahlak huşunete tecelli eder” şeklinde tanımlar.⁴¹

Yazar Hukuk açısından da coğrafyanın insanı hakkında bilgi vermiştir. Buna göre: Irak Türkleri faizi haram addederek faizle para verenlere hakaretle bakar, başkalarının hukuka riayet hususunda gösterdikleri itina tasvirin fevkindedir; lakin bu pek tabiidir; çünkü mademki bu hukuk-u dinidir ve mademki bu halk dindardır ve dini hükme mütekadirler? tabiiyetiyle dini bir mahiyeti olan hukuka hürmet ederler. Hükümetin nizamı mahkemelerin mevcut olduğu halde; efrat aralarında zuhura gelen hukuki ihtilaflardan dolayı müftülere müracaat ederler ve müftü ne derse ona göre amel ederek hükümete müracaattan çekinirler”⁴²

Irak Türklerinin iktisadi yapısı içinse yazar, bazı Türklerin arazinin yapısına göre koyun beslediğini, bu mesleği icra eden ve sürüsü olan birçok zengin Türk’ün varlığından bahseder. Ayrıca yazar sürü sahiplerinin Arap ve Kürt çobanlar tutarak bu insanlardan da faydalandığını belirtir.

Irakta tarımın yağmur sularına bağlı olduğunu belirten yazar, arazileri sulayacak nehirlerin azlığından da yakınır. Ancak belli aralıklarla yan yana kazılankuyular sayesinde suni kanallar ve bu kanalların çevirdiği değirmenlerin yapıldığını bunlarında Türklerin tekelinde olduğunu ifade eder.

Son olarak şehir ve kasabadaki saatçilik, demircilik, dokumacılık, terzilik, seracılık, kunduracılık, mahalli sanatlarla sebze ve etçilik, kasaplık, bakkallık ve manifatura eşya satış gibi meslek ve işlerin Türklerin elinde olduğunu belirttikten sonra; “Hülâsa Irak Türkleri irfan seviyesiyle diğer

---

⁴¹ Haşim Tahir, “Irak Türkleri” s.92.

⁴² Haşim Tahir, “Irak Türkleri” s.92-93.

unsurlara da faik oldukları gibi iktisat sahasında da mutlak bir hâkimiyeti haizdirler”⁴³ diyerek bölgedeki Türklerin etkinliğinden bahseder.

---

⁴³ Haşim Tahir, “İrak Türkleri” s.94.